

TÜRKİYE EKONOMİSİ

Türkiye Ekonomisinde Strüktürel Değişme 1950 - 1960*

Doç. Dr. Gülten Kazgan

Bu incelememiz, 1950 - 60 döneminde Türkiye ekonomisinin nisbî sektör fiatları ve millî gelirin terkihi bakımından geçirdiği değişmeyi sebepleri ve sonuçları ile açıklamayı hedef tutmaktadır. Bilindiği gibi, iktisat teorsisindeki büyüme modelleri nüfus başına reel gelir arttıkça millî gelirin terkihinin ve nisbî mal ve hizmet fiatlarının değişmeyeceğini farzeder. Gerçekte ise iktisadî gelişmeye paralel olarak her iki bakımdan da ekonomilerde önemli bir değişme ortaya çıkmaktadır. Diğer taraftan, her ne kadar, bütün ülkelerdeki değişmeyi tek bir tipe irca etmek mümkün değilse de, ekonomik gelişme üzerinde gerek ülkeler-arası gerek zaman içinde yapılan araştırmalar değişimin çok yakın benzerlikler gösterdiğini ortaya koymuştur¹. Bundan ötürü, gerçekte gözlenen iktisadî değişme modelinden gelişen bir ülkenin gösterdiği ayrılıkları veya bu modele benzerliklerini incelemek gelişme teorisi bakımından ilgi çekicidir. İncelememizin ilk kısmı, Türkiye ekonomisinde on yıllık bir dönem zarfında millî gelirin terkihi ve nisbî sektör fiatlarındaki değişmeyi ortaya koyarak, Türk gelişme modelinin beklenenle mukayesesine bir zemin hazırlıyacaktır.

*) Bu inceleme 1962 Ağustos'unda İstanbul'da toplanan International Association for Research in Income and Wealth, Bölge Konferansına sunulan tebliğin Türkçe çevirisidir. Tebliğ İngilizce olarak söz konusu teşekkül tarafından basılmaktadır.

1) E. M. Ojala, «Agriculture and Economic Progress», London 1952; Colin Clark, «The Conditions of Economic Progress», London 1951; H. B. Chenery, «Structural Patterns of Change», American Economic Review, February 1960; S. Kuznets, «Six Lectures on Economic Growth», New York, 1961.

Birçok mal ve hizmetlerin gelir elâstikiyeti ve arz elâstikiyetinin farklı olduğu gerçeğini gözönünde tutarsak, bütün istihsal sektörlerinin millî gelirle aynı oranda artmasının beklenemeyeceği ortaya çıkar. Diğer taraftan, çeşitli ülkelerde belirli mal ve hizmet gruplarının gelir elâstikiyetinin ve arz elâstikiyetinin gösterdiği yakın benzerlik, büyüyen ekonomilerde nüfus başına gerçek gelir yükseldikçe strüktürel değişimde belirli bir modele uyulmasile sonuçlanmaktadır. Ancak, şurası da bir gerçektir ki, strüktürel değişmeyi etkileyen birçok faktörler bir memleketteki değişmenin beklenen modelden önemli farklar göstermesine yol açabilir. İncelemenin ikinci kısmı Türkiye ekonomisi bakımından bu faktörlerin tecrit edilmesi ve açıklanmasına ayrılmıştır. Takip eden kısımlarda görüleceği üzere, Türkiye gibi yatırımların önemli bir kısmının devlet tarafından yapıldığı bir ekonomide egzojen ve özel mahiyette faktörlerin etkisi de işe karışınca, her bir istihsal sektörünün gösterdiği elâstikiyet beklenilenden çok ayrılabilir.

Şunu da kabul etmemiz gerekir ki, Türkiye dahil herhangi bir ekonomide strüktürel değişimin incelenmesi için on yıl çok kısa bir dönemdir. Ancak, millî gelir rakamları ve iktisadî tahlilin gerektirdiği diğer istatistikleri daha uzun bir dönem için bulmanın imkânsızlığı, Türkiye ile ilgili bu incelemeyi kaçınılmaz şekilde kısa bir süreye inhisar ettirdi. Bununla beraber, uzun - dönem de birçok kısa dönemlerin toplamından ibaret olduğuna göre, on yıl gibi kısa bir süreyi dahi incelemekle daha uzun bir dönemde etkisini gösterecek faktörler ve beklenen değişme hakkında bir fikir edinmek, bir önseziye varmak mümkün olabilir.

I — Mallar Seviyesinde Strüktürel Değişme

Mallar seviyesinde strüktürel değişmeden, gerek millî gelirin terkihi gerekse nisbî mal ve hizmet fiatlarındaki değişmeyi kastedmekteyiz. Aşağıda, 1950 - 60 döneminde önce sektörler itibarile gerçek büyüme hadleri ve sonra sektörler itibarile nisbî fiatların gösterdiği değişmeyi inceliyeceğiz.

A) Sektörler itibarile istihsalın büyüme haddi :

1950 - 60 döneminde Türkiye millî gelirinin terkiбинde şöyle bir değişme göze çarpmaktadır : tarımın millî gelirden aldığı pay azal-

mış, ulaştırma ve hizmetler sektörünün² payı yükselmiş, geniş bir istihsal kategorisi olarak sanayiın nisbî payı ise değişmemiştir. (Tablo I) Türkiye'de gözlenen bu değişmeyi diğer ülkeler için istatistikî araştırmalar sonucu tesbit edilen gelişme modeli ile karşılaştırırsak, tarımdaki gelişmenin bu modele uyduğunu, sanayiın ise bu modelden ayrıldığını söyleyebiliriz. Zira, iktisadî gelişme boyunca fert başına gerçek gelirdeki artışlar³ daima tarım kesiminin millî gelirdeki nisbî payının azalmasıyla sonuçlandığı halde sanayi kesimi için tam aksi varit olmakta ve bu kesimin millî gelirdeki payı yükselmektedir.

TABLO : I

Başlıca istihsal faktörlerinin millî gelirdeki nisbî payı

(1948 istihsal faktörleri fiyatlarıyla)

Yıllar	Tarım	Sanayi	Ulaştırma	Hizmetler	Toplam
1950	50.0	16.1	5.4	28.5	100.0
1951	52.3	15.0	5.1	27.6	100.0
1952	51.3	15.5	5.7	27.5	100.0
1953	50.6	16.5	5.5	27.4	100.0
1954	44.9	17.7	7.3	30.1	100.0
1955	45.4	17.2	7.5	29.9	100.0
1956	46.3	16.9	7.3	29.5	100.0
1957	44.7	17.9	7.3	30.1	100.0
1958	46.9	16.7	6.5	29.9	100.0
1959	44.9	16.7	7.5	30.9	100.0
1960	43.9	16.8	7.9	31.4	100.0

Kaynak : Türkiye Milli Geliri 1948 - 58, İ. U. M. Ankara, N. 391.

Türkiye Milli Geliri 1948, 1953 - 60, İ. U. M. Ankara N. 420

2) Hizmetler kesimi ticareti, malî müesseseler, serbest meslekler ve hizmetler, mesken gelirleri, devlet hizmetlerini kapsamaktadır. Diğer bir deyişle, tarım, ormancılık ve balıkçılığın teşkil ettiği ilkel istihsal sektörü, geniş anlamda sanayi sektörü dışında kalan diğer istihsal faaliyetlerinin hepsi hizmetler altında toplanmaktadır.

3) 1950 - 60 döneminde Türkiye'de nüfus başına gerçek gelir % 30 oranında artmıştır. Kalkınma Planı (1963 - 67) Ankara, 1962, s. 16.

Bununla beraber, Tablo I de «sanayi» olarak sınıflandırdığımız geniş istihsal sektörü, birbirinden oldukça farklı gelişme trendi gösteren inşaat sanayii, imalât sanayii, madencilik ve elektrik - havagazı - su gibi tâli dalları kapsamaktadır. Bir bütün olarak sanayi sektöründen sözkonusu edecek yerde bu dört tâli sektörün gösterdiği gelişmeyi incelersek, en sür'atli büyüme haddinin elektrik - havagazı - su gibi kamu teşebbüslerinde olduğunu, bunları sırasile inşaat sanayii ve madenciliğin takip ettiğini, en yavaş gelişmenin ise imalât sanayiine ait olduğu göze çarpmaktadır. (Tablo II)

TABLO : II

Tarım ve sanayi sektörlerinde sâfi hasıla endeksleri

(1948 faktör fiatlarile)

(1948 = 100)

Yıllar	Tarım	Madencilik	S a n a y i		Elektrik su, gaz
			İmalât	İnşaat	
1948	100	100	100	100	100
1950	97	123.1	108	162.2	118
1951	117.1	153.2	115	168.7	132
1952	124.7	181.8	122.9	203.5	153.5
1953	136.5	200.3	135	282.2	183
1954	109.6	182.2	143.4	233.7	217.5
1955	119.5	191.6	148.2	245.5	256.5
1956	129.9	227.1	155.1	249	295.5
1957	133.2	247.3	165.6	308.2	357.5
1958	156.5	230.1	174.4	331.3	385
1959	156.0	213.4	181.4	350.1	431.5
1960	157.2	215.1	188.9	352.6	479.0

Kaynak : adı geçen eser,

1957 - 58 yılları arasında kaydedilen tarımsal istihsal artışı gerçek bir artıştan ziyade hesap metodundaki değişikliğe atfedilmelidir. Bununla beraber aynı metod 1958 den sonraki yıllarda da kullanıldığı için bu yıllar bakımından istihsalde kaydedilen değişimleri gerçek değişme saymak gerekir.

Şurası da ilgi çekicidir ki, sanayi kesimi içindeki farklı gelişmede, beklenenin aksine, imalât sanayii en yavaş gelişmeyi gösteren istihsal sektörü olmuştur. Nitekim, bu gerçek, sabit fiatlarla sâfi hasıla endekslerini gerek tarım gerekse dört tâli sanayi dalı için gösteren Tablo II de kolayca takip edilebilir.

Hizmetlere gelince : mahiyeti itibarile birbirinden çok farklı istihlal faaliyetlerini kapsıyan bu sektör tarım ve sanayi sektörlerine nazaran çok daha sür'atli bir gelişme göstermiştir. (Tablo III.) Bu sür'atli gelişme ekonomide daha ileri bir işbölümünün hâkim olduğunu, iç piyasanın geliştiğini göstermektedir. Ne var ki, sanayi içinde en sür'atli gelişme hızı kaydeden elektrik - havagazı - su sektörleri, ulaştırmadaki önemli gelişme ve hizmetlerde gözlenen yüksek gelişme sür'atının tarım ve imalât sanayii üzerinde yarattığı olumlu etkiler gözönünde tutulunca, doğrudan doğruya müstahsil olarak vasıflandırılan bu sektörlerin daha yüksek bir büyüme oranına erişmiş olmaları gerektiği söylenebilir. Gerçekten, doğrudan doğruya müstahsil olan bu iki sektörün gelişme sür'atini yükseltmek için gerekli çerçeve hazırlanmış gözüktüğü halde, büyüme oranlarının düşük kalması üzerinde durup düşünülmesini gerektiren bir mesele teşkil etmektedir.

TABLO : III

Hizmetler sektörünün tâli istihlal dalları itibarile dağılımı
(%)

(1948 İstihlal faktörleri fiatlarıyla)

Yıllar	Ticaret	Mali Müesseseler	Serbest Meslekler	Meskenler	Devlet Hizmetleri
1950	10.5	1.7	4.1	2.6	9.8
1951	10.7	1.6	4.0	2.5	9.0
1952	10.6	1.7	4.1	2.4	8.9
1953	10.4	1.8	3.8	2.4	9.2
1954	9.7	2.4	4.5	2.8	10.9
1955	9.8	2.4	5.1	2.9	9.9
1956	9.9	2.4	4.9	3.1	9.4
1957	9.7	2.4	4.9	3.5	9.8
1958	9.9	2.6	4.8	3.5	9.3
1959	10.4	2.6	4.6	3.9	9.6
1960	10.5	2.6	4.5	4.3	9.7

Kaynak : a.g.e.

B) Sektörler itibarile nisbî fiatlardaki değişme :

Sektörler itibarile nisbî fiatlardaki değişme sektörler itibarile büyüme haddi ile karşılaştırıldığında ilgi çekici sonuçlar ortaya çıkmaktadır. Şöyle ki : sektörler itibarile nisbî fiatlardaki değişme sektörler itibarile büyüme haddile ters orantılı olmuş, diğer bir deyişle gelişme sür'ati en yüksek olan sektörler için nisbî fiatlar gerilerken, gelişme sür'ati yavaş olan sektörlerin mübadele haddi lehlerine dönmüştür. Bu farklı gelişme tablosu, her ne kadar talep elâstikiyetinin önemi de ihmal edilemezse de, ekonomik gelişmede arz elâstikiyetinin ne kadar önemli bir rol oynadığını ortaya koymaktadır.

1950 - 60 döneminde en sür'atle büyüyen iki istihsal sektörü ulaştırma ve hizmetlerdir; fiatları en yavaş artan ise bu iki sektördür. Diğer taraftan, büyüme sür'ati bunlardan geri kalan sanayi sektörü, 1953 de liberasyona son verilmesini takiben şiddetli fiat artışlarına sahne olmuştur. Gerçekten, mübadele haddi önemli nisbette bu sektörün lehine dönmüş ve dönem sonunda mübadele haddi dönem başına nazaran % 44 nisbetinde bir fazlalık göstermiştir. Şurası da ilgi çekicidir ki, toplam sanayi altındaki tâli dallar içinde en yüksek fiat artışları bu kesim içinde en yavaş büyüyen imalât sanayiine aittir. (Tablo II ve Tablo IV).

İmalât sanayiinin fiat artışları ve gelişme sür'ati üzerinde kısaca duralım : ekonomik büyüme ile ilgili araştırmalar, nüfus başına gerçek gelir artışına paralel olarak imalât sanayiinin millî gelirdeki payının nisbî bir artış kaydettiğini göstermektedir. Nisbî büyüme sür'atinin yüksekliği mamûl sınaî malların gelir elâstikiyetinin yüksekliği, sanayi sektörünün yüksek ara mallar talebi ve kapital birikimi sür'atlendikçe mukayeseli avantajın lehe dönmesiyle ekonomide birçok sınaî mamûlleri dahilde istihsalin ve ithal edilen sınaî mamulleri yerli mamûllerle ikame edebilmenin mümkün olması ile izah edilmektedir. Yine araştırmalar, imalât sanayiinin sadece büyüme sür'ati değil fakat aynı zamanda fiat artışları itibarile de diğer sektörlerle önderlik ettiğini, diğer bir deyişle mübadele haddinin bu sektör lehine döndüğünü ortaya koymaktadır⁴. Böylece, gerek talep artışının hızı ve gelir elâstikiyetinin yüksekliği gerekse arz elâstikiyetinin yüksekliği imalât sanayiinin büyüme sür'atini hızlandırmaktadır.

4) H. B. Chenery, a.g.e.

TABLO : IV

Başlıca sektörler ve imalât sanayii itibarile Türkiye milli gelirindeki gizli fiat endeksleri

(1948 = 100)

Yılları	Tarım	Sanayi		Ulaştırma	Hizmetler
		(bütün tâli dalları dahil)	İmalât sanayii		
1950	98.4	96	101	97	100
1951	101.2	103	113	104	101
1952	105.5	114	125	121	109
1953	112.6	120	143	123	117
1954	115.2	152	168	123	137
1955	136	172	185	134	155
1956	148.9	205	231	151	158
1957	193	233	279	173	168
1958	217.2	281	336	186	187
1959	253	336	374	228	227
1960	259	359	381	252	229

Bu tablo cari fiatlarla ve sabit fiatlarla yapılan milli gelir tahminlerinden hesaplanmıştır. Kaynak : a.g.e.

Ele alınan dönem boyunca, nüfus artış hızı ve nüfus başına gerçek gelir artışları dolayısıyla, sınaî mamûller talebinin hızla artmış olması beklenir; bu hızlı artışa paralel olarak arzda aynı oranda bir yükseliş kaydedilmemesi, diğer bir deyişle arz elâstikiyetinin⁵ düşük kalması karşısında imalât sanayii lehine değişen mübadele hadleri olağan sayılabilir. Ancak, imalât sanayiinin gösterdiği düşük artış nisbeti üzerinde durmamızı gerektirmektedir; zira, Tür-

5) «Arz elâstikiyeti» deyimi, bu bölüm ve takip eden bölümlerde iktisat teorisinde kullanıldığı kesin anlamda kullanılmamaktadır. Zira, arz elâstikiyeti arz eğrisindeki kaymaları kapsıyan istihsal artışıyla hem talep hem arz eğrisindeki kaymaları yansıtan fiyatlar arasındaki münasebeti göstermektedir. Takip eden bölümde görüleceği gibi, bundan başka, gerek sektörler itibarile istihsal artışı gerekse nisbi fiyatlar önemli ölçüde egzozjen faktörlerin etkisi altında kalmıştır; ve, tabii, bu gerçek «arz elâstikiyeti» deyimini teo-rideki belirli anlamından uzaklaştırmaktadır. Belki de «Büyüme elâstikiyeti» demek bizim gayelerimizi belirtmek bakımından daha uygun düşebilirdi.

kiye'de iktisadî gelişmenin beklenen gelişme modelinden ayrıldığı ortaya koymakla bizi üzerinde düşünmeye sevketmektedir.

Tarım sektörüne gelince : nisbî fiat değişimleri itibarile bu sektörün tek yönlü bir trend takip etmediği Tablo IV'den açıkça görülebilir. Şöyle ki : 1956'ya kadar tarımsal fiatlar bütün diğer fiatları geriden takip ettiği, yani mübadele hadleri bu sektör aleyhine döndüğü halde, 1957 yılından itibaren tarımsal fiatlar keskin bir dönüş yaparak, sınaî fiatlar hariç diğer sektör fiatlarının önünde gitmeğe başlamıştır. Nitekim, 1950 - 57 yılları arasında ortalama yıllık fiat artışı % 7,5 iken, 1957'den sonra % 15'e yükselmiş, fiat artışı bir misli hızlanmıştır.

Üzerinde durulması gereken bir nokta da, 1958'de Türk parasının kıymetinin düşürülmesini takip eden dönemde, hizmetler kesimi hariç, diğer bütün istihsal sektörlerinde fiat artışlarının hızlanmış olmasıdır. 1958'e kadar ortalama yıllık fiat artışı sanayi sektöründe % 33, ulaştırma ve hizmetlerde % 10 olduğu halde, devaluasyon ve 1958'de alınan diğer istikrar tedbirlerinden sonra istihsalin artış sür'ati azalırken fiatların artış sür'ati yükselmiştir. Şöyle ki : yıllık ortalama fiat artış hızı sanayi sektöründe % 42'ye fırlarken, ulaştırma sektöründe % 12'ye çıkmıştır; hizmetler kesiminde ise fiat artış hızı % 10'dan % 7'ye düşerek, gelişme diğer sektörlerdekinden farklı olmuştur.

Buraya kadar, 1950 - 60 döneminde Türkiye millî gelirin terkinde ve nisbî sektör fiatlarında görülen gelişmenin tablosunu çizmiş bulunuyoruz. Görüldüğü gibi, nisbî fiatlardaki gelişmeler sektörlerin büyüme hızıyla pek yakın bir ilişki taşımaktadır : ulaştırma ve hizmetler kesimi yüksek bir arz elâstikiyeti gösterirken, imalât sanayii için aksi varit olmuş, tarım dönemin ilk yarısında birincileri, dönemin son yarısında ise ikinciyi takip etmiştir. Çizdiğimiz bu tablo, incelemenin ikinci bölümünde yapacağımız açıklama için gerekli temel bilgiyi ortaya koymaktadır. Aşağıda yapılacak açıklama, millî gelirin terkindeki ve nisbî fiatlardaki gelişmenin sebeplerini araştırmaya yönelmiştir.

II — Gözlenen Sektör Arz Elâstikiyetini Açıklayıcı Özel Etkiler

Başlıca istihsal sektörlerinin bundan önceki bölümde ortaya koyduğumuz arz elâstikiyeti, sektörlerin büyüme oranını etkileyen egzogen ve özel sebeplerle, hiç olmazsa kısmen, açıklanabilmektedir.

Bu kısımda, sözkonusu etkilerin önemi ve takip eden bölümde de bunların ekonomik analiz ve ekonomi politikası bakımından anlamı belirtilmeğe çalışılacaktır.

A) Yatırımların sektörler itibarile dağılışı :

İktisadî gelişmeyi hızlandırmak istiyen günümüzün geri kalmış ekonomilerinin çoğunda olduğu gibi, Türkiye'de de kamu sektörü istihlal ve yatırımlarda oldukça ağır basmaktadır. İncelenen dönem boyunca iktidarda bulunan siyasî partinin liberal ekonomi politikasına dayanan programına rağmen, Türkiye bakımından da aynı gerçek varit olmuş, hattâ kamu sektörü daha önceki dönemlere nazaran yatırımlarda daha büyük bir pay kapsamağa başlamıştır.

Önce, kısaca, özel yatırımlar ve kamu yatırımlarının gayeleri arasındaki fark üzerinde duralım. Özel yatırımlar, bilindiği gibi, bir riziko primi de dahil olmak üzere, kâr bekleyişleri tarafından teşvik edilir. Kamu yatırımlarında ise teşvik edici unsur, doğrudan doğruya kârlılık olmayıp, sosyal faydanın yükseltilmesidir. Devlet iktisadî teşekküllerinde gayeyi kesin olarak ayırılmak çok kolay değildir : büyük bir ihtimalle, özel teşebbüste olduğu gibi doğrudan doğruya kârlılık gayesi de bulunmakla beraber sosyal fayda daha ağır basmaktadır.

Tablo I ve II de görüldüğü gibi, elektrik - havagazı - su ve ulaştırma sektörlerindeki sür'atli büyüme hızı - bu sektörlerde yatırımların kamu tarafından yapıldığını burada belirtelim - iktidardaki siyasî partinin doğrudan doğruya istihlal yerine dıştan istifadeler (external economies) yaratarak özel sektörü teşvik etmeğe verdiği öneme atfedilebilir. Bundan başka, 1950 - 60 döneminde Türkiye'nin sür'atli bir nüfus artışına sahne olması ve nüfus artışına paralel olarak şehirleşmenin sür'atlenmesi de, kamu yatırımlarının toplam yatırımlar içindeki payının artma sebepleri arasında sayılabilir. Nitekim, özel sektör yatırımlarının büyük bir sıçrama gösterdiği 1951 ve 1952 yılları hariç, kamu sektörünün ekonomideki yatırılabılır kaynakların artan bir oranını massettiği Tablo V den kolayca takip edilebilir.

Enflasyonist fiat artışlarının sür'atlendiği ve dış ticaret güçlüklerinin başladığı 1954 yılından itibaren özel sektör yatırımlarının genel yatırımlar içindeki oranında kaydedilen azalış üzerinde durulması gereken bir meseledir. Ayrıca, sadece bu oran düşmekle

kalmayıp, özel yatırımların sektörler itibarile dağılışı da değişerek meskenler gibi müstahsil olmıyan bir alan özel yatırımların daha yüksek bir oranını kendine çekmeğe başlamıştır. (Tablo V ve Tablo VI).

TABLO : V

Toplam yatırımların kamu sektörü, devlet iktisadî teşekkülleri ve özel sektör arasında dağılımı (%)

Yıllar	Özel sektör	Devlet iktisadî teşekkülleri	Kamu sektörü	Toplam
1950	57	15	28	100
1951	61	13	26	100
1952	62	16	22	100
1953	56	17	27	100
1954	59	16	25	100
1955	44	27	29	100
1956	50	20	30	100
1957	43	22	35	100
1958	36	24	40	100
1959	38	20	42	100

Kaynak : O. Okyar, «Yatırımların Sektörler İtibarile Dağılışı», Forum, 1 Şubat 1962.

Çeşitli istihsal sektörlerinin büyüme hızı üzerinde yatırımların sektörler itibarile dağılışının etkisini inceliyebilmek için elimizde bütün döneme ait veriler bulunması gerekmektedir : oysa, bu imkân şimdilik mevcut değildir. Bununla beraber, Tablo VI'da verilen 1948 - 55 döneminde yatırımların dağılışı ile ilgili rakamların ışığında bazı yorumlar yapmak mümkün olabilir.

Tablo VI dönemin ilk yarısında (özel artı kamu) toplam yatırımların ortalama olarak % 23'ünün tarım ve imalât sanayiine ayrıldığını ortaya koymaktadır; oysa, bu iki sektör bir arada toplam millî gelirin yarıdan fazlasını yaratmaktadır. Diğer taraftan, millî gelirin yarıdan daha fazla bir oranının yaratıldığı diğer istihsal sektörleri toplam yatırımların % 77'sini kendilerine çekmiştir. Tablo VI'dan zaman içinde meskenlerin ve ticaret sektörünün özel ya-

TABLO : VI

Toplam yatırımların istihsal sektörleri itibarile dağılımı (%)

(1948 - 55)

<i>İstihsal sektörleri</i>	<i>Dönem ortala-</i>								
	<i>1948</i>	<i>1949</i>	<i>1950</i>	<i>1951</i>	<i>1952</i>	<i>1953</i>	<i>1954</i>	<i>1955</i>	<i>ması</i>
Tarım	9,7	11,2	13,5	16,0	17,3	10,6	8,5	8,4	11,3
İmalât sanayii	8,7	10,9	10,3	11,0	12,3	11,4	13,1	13,2	11,9
İnşaat sanayii	0,7	00,9	1,4	1,2	1,3	1,6	1,2	1,2	1,2
Modencilik - enerji	5,3	6,9	7,2	5,2	6,0	6,5	7,4	7,4	6,7
Ticaret	4,2	7,7	6,8	6,0	6,0	7,8	10,0	8,2	7,6
Ulaştırma	26,6	23,9	24,5	27,5	24,1	28,3	22,2	20,9	24,2
Mesken inşaatı	30,3	26,5	26,1	24,5	24,5	25,1	30,6	33,3	28,3
Serbest meslekler	14,5	12,0	10,2	8,6	8,5	8,5	7,0	7,4	8,8
Toplam	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Kaynak : Dr. Kenan Gürtan, «Türkiye'de Yatırımlar», İstanbul 1959, s. 148, Tablo XIX.

TABLO : VII

Sektörler itibarile yatırımların kapital entansitesi (T. L.)

(1948 - 55)

<i>İstihsal sektörü</i>	<i>Bir milyon TL. sâfi yatırım karşılığı sektörde 1000 TL.</i>	
	<i>sâfi hasıla artışı</i>	
İnşaat	3.036	
Tarım	2.671	
Ticaret	803	
Hizmetler	780	
İmalât sanayii	468	
Ulaştırma	256	
Madencilik - enerji	175	
Meskenler	44	

Kaynak : Dr. Kenan Gürtan, a.g.e., s. 181.

tırımların artan bir oranını kapsadığı da görülmektedir : sözkonusu iki sektörde özel teşebbüsün hâkim durumda bulunduğu düşünülürse, böyle bir faraziye yapmakta fazla bir hata olmadığı ortaya çıkar. Diğer taraftan, madencilik - enerji ve ulaştırma alanlarında kamu yatırımlarının hâkim olması karşısında dönemin ikinci yarısında da bunların kamu yatırımlarının önemli bir kısmını kendilerine çekmekte devam ettiği kabul edilebilir ⁶.

Tek başına millî gelirin % 40 - 50'si arasında bir oranını veren tarıma gelince: bu kesimin yatırımların dağılışı bakımından gösterdiği özellik ayrıca üzerinde durulmasını gerektirmektedir Tarımsal istihşâlin önemli bir artış gösterdiği 1948 - 53 döneminde toplam yatırımların artan bir oranı bu sektöre gitmiştir. Özel yatırımlar bu sektörde önemli bir yer kapsadığına göre, 1953'den sonraki yıllarda yatırımların azalan bir oranının bu sektöre gitmesi meskenler ve ticaret gibi özel yatırımların önemli rol oynadığı kesimlerdeki artışla bir arada ele alınabilir. Bir taraftan özel yatırımların toplam yatırımlar içinde dönem boyunca azalan bir oran kapsamı bir taraftan da özel yatırımların dağılışında meskenler ve ticaretin öneminin artması karşısında, tarımın dönemin ikinci yarısında da aynı etki altında toplam yatırımların içinde azalan bir pay aldığı kabul edilebilir.

Tarım, meskenler ve ticarete özel teşebbüsün, ulaştırma, madencilik - enerji gibi sektörlerde kamu teşebbüslerinin hâkim olmasına karşılık imalât sanayiinde özel ve kamu teşebbüsü yanyana çalışmakta, rekabet halinde bulunmaktadır. Şurası da ilgi çekicidir ki, istikrarlı ekonomik şartların bozulduğuna işaret ettiğimiz 1954'den sonraki yıllarda bu sektöre ayrılan yatırım oranı artma eğilimi göstermiştir (Tablo VI). Ne var ki, bu gelişme geçici olmuş ve aşağıda görüleceği üzere, ithâl imkânları imalât sanayiindeki yatırım oranını önemli ölçüde etkilemiştir.

1950 - 60 döneminde yatırımların sektörler itibariyle dağılışı konusunda yaptığımız yorum, doğrudan doğruya müstahsil olan tarım ve imalât sanayii gibi istihsal sektörlerinin dolaylı müstahsiliyeti olan kesimler lehine ihmal edildiğini ortaya koymaktadır. Bundan ötürü, ekonominin çeşitli sektörlerinde müşahade edilen farklı

6) 1955'den sonra millî gelirden elektrik - havagazı - su, ulaştırma ve meskenler kesiminin nisbî payının yükselmiş olması bu iddiayı desteklemektedir. (Tablo I ve Tablo III).

büyüme oranının yatırımların sektörler itibarile dağılışıma yakından bağlı olduğu söylenebilir.

Bu bölümün ilk paragrafında kamu sektörü ve devlet iktisadî teşekküllerinin sosyal faydanın yükseltilmesi ve dıştan istifadelerin yaratılmasına yöneldiğini belirtmiştik. Bu özellik dolayısıyla kamu yatırımlarının sektörler itibarile dağılışının fiat mekanizması dışında gerçekleştiği söylenebilir. Oysa, kâr bekleyişleriyle güdülen özel yatırımlar bakımından aksi varittir. Daha önce açıkladığımız gibi, bütün dönem boyunca imalât sanayii mübadele hadlerinin kendi lehine dönmesi gibi yatırımları teşvik edici bir ekonomik faktörün etkisi altında kalmıştır. Bu teşvik edici faktöre rağmen imalât sanayiine özel yatırımların önemli bir artış göstermemesi bu artışı önliyen etkenlerin mevcudiyetine işaret etmektedir. Tarım sektöründeki durum, 1957'ye kadar mübadele haddinin tarım fiatları aleyhine dönmesiyle açıklanabilir. Dönemin ikinci yarısı için elimizde rakam bulunmadığı için, mübadele hadleri bu sektör lehine dönmeye başladığı zaman yatırımların nasıl bir seyir takip ettiği konusunda kesin bir şey söylememiz mümkün olmamaktadır. Bununla beraber, yatırımlarının dağılışının dönemin ilk yarısındaki değişme yönü ile beraber, dönemin ikinci yarısında tarımsal istihsalin (yıldan yıla istihsal seviyesinin hava şartlarının etkisi altında kaldığı unutulmamak şartile) durgunluğu (Tablo II) gözönünde tutulursa, gelişmenin tarım lehine olmadığı kabul edilebilir.

Bu bölüme son vermezden önce üzerinde durmamız gereken bir diğer nokta da yatırımların kapital entansitesi⁷ ile ilgilidir. Şöyle ki : toplam yatırımların çok büyük bir oranını çekerek yüksek bir büyüme oranına erişen istihsal sektörleri aynı zamanda kapital entansitesinin yüksek olduğu sahalardır. Oysa, dolaylı müstahsiliyeti olan sektörlerin bu özel durumuna karşılık, doğrudan doğruya müstahsil olan ve yatırımların küçük bir oranını çekerek büyüme oranı da düşük kalan sektörlerde kapital entansitesi nisbeten düşük gözükmektedir (Tablo VII). Kapital entansitesi en yüksek sektör olarak gözüken meskenleri ise özel yatırımların artan bir oranını almaları ve (sabit fiatlarla) millî gelir içindeki paylarının sür'atle artması (Tablo II, VI ve VII) özellikle dikkati çekmektedir.

Meskenler bakımından gözlenen bu durumu gayrimenkullerin enflasyon döneminde tasarrufların kıymetini muhafaza etmeğe yaramasile açıklayabiliriz; ticarete akan özel yatırımlar ise spekülâtif

7) «Kapital entansitesi» marjinal kapital/hasıla oranı'nı belirtmektedir.

ticarî muamelelerin yüksek verimliliği çerçevesinde izah edilebilir. Büyük bir ihtimalle, Tablo VII'de ticaretin verimliliği için verilen rakam enflasyon döneminde spekülâtif muamelelerdeki kârlılığı, çoğu hallerde gayri meşru kazançlarla ilgili olmaları dolayısıyla, yansıtmamaktadır.

1950 - 60 döneminde yatırımların sektörler itibarile dağılışı konusunda yetersiz verilere dayanarak yaptığımız açıklamadan özel kesim ve kamu kesiminin bu dağılışıla ilgili tercihlerinin önemi ortaya çıkmaktadır.

B) Dış ticaretin etkisi :

Dış ticaretin 1950 - 60 döneminde gösterdiği gelişme, millî gelirin terkihi ve nisbî fiatlardaki değişmeyi açıklayıcı mahiyette diğer bir etkeni ortaya koymaktadır. Dönem, Türkiye ekonomisinin dış münasebetleri bakımından birbirinden çok farklı durumları birden kapsadığı için özellikle ilgi çekicidir. Şöyle ki : 1951 - 53'de liberasyon ve 1956 - 58 yılları arasında şiddetli döviz kıtlığı dönemi vasıflandırdığı gibi 1958 Ağustosunda istikrar tedbirlerinin bir unsuru olarak gerçekte resmî kurdaki değerinden ayrılmış bulunan Türk parasının kıymeti de düşürülmüş, Türkiye devalüasyona başvurmuştur. Her ne kadar ithalât ve ihracat kıymeti Türkiye millî gelirin çok önemli bir oranını teşkil etmemekteyse de, dış ticaretin dönem içinde gösterdiği gelişmenin millî ekonomi üzerindeki etkileri çok kesin ve belirlidir.

Önce liberasyon dönemini ele alalım : 1951'de yürürlüğe giren liberasyon dönemi fiatların nisbeten istikrar göstermesi, özel yatırımların sür'atle artmasile vasıflanmaktadır (Tablo IV ve Tablo V). Bir tarafta iç piyasada istihsal sür'atle artarken bir tarafta büyüyen dış ticaret açığı ekonomide arzı bollaştırmış ve artan nakdî talebi nisbeten istikrarlı fiat seviyesinde karşılamak mümkün olduğu gibi ihracat da artabilmiştir (Tablo VIII). Bu dönem, gerçekten, Türkiye'nin ekonomik gelişme tarihinde «altın çağ» sayılabilir : sadece genel fiat seviyesi istikrarlı olmakla kalmayıp, aynı zamanda ekonominin başlıca sektörleri fevkalâde sür'atli büyüme oranına erişebilmiştir. Ancak, liberasyon ekonominin zayıf döviz rezervlerinin tükenmesi ve dış ticaret açığının büyümesiyle sonuçlanmıştır.

1953'den sonraki dış ticaret gelişmelerinin ekonomi üzerindeki etkilerini ithalât - ihracat ve dış ticaret açığını dolar itibarile veren Tablo VIII yardımı ile inceliyelim.

TABLO : VIII

İthalât, ihracat ve dış ticaret açığı

(milyon \$)

<i>Yıllar</i>	<i>İthalât</i>	<i>İhracat</i>	<i>Ticaret açığı</i>
1950	283.1	263.4	19.7
1951	398.5	314.1	84.4
1952	551.0	362.9	188.1
1953	527.8	396.1	131.7
1954	474.1	334.9	139.2
1955	493.2	313.3	179.9
1956	403.7	305.0	98.7
1957	393.6	345.2	48.4
1958	312.3	247.2	65.1
1959	438.7	355.1	83.6
1960	464.9	320.8	144.1

Kaynak : Türkiye İktisat Gazetesi, 1 Şubat 1962, Ankara.

TABLO : IX

Başhca gruplar itibarile ithalâtın terkibi

(milyon TL.)

<i>Yıllar</i>	<i>Hammaddeler</i>	<i>Makine ve teçhizat</i>	<i>İstihlâk malları</i>	<i>İnşaat malzemesi</i>
1950	267	273	165	75
1951	363	365	279	119
1952	427	599	343	187
1953	420	537	295	238
1954	367	500	262	210
1955	433	504	204	252
1956	350	508	127	155
1957	491	350	136	134
1958	393	306	108	76
1959	582	499	134	101
1960	501	588	126	96

Kaynak : Türkiye İktisat Gazetesi, 29 Haziran 1961, Ankara.

Liberasyonun döviz rezervlerini tüketmesi, 1953 sonunda bu rejimden vazgeçilmesiyle sonuçlanmıştır. Ne var ki 1954'den sonra da devletin açık bütçe siyaseti ekonomide nakdî talebi yüksek bir seviyede muhafaza ederken, ithalât tahditleri iç piyasada arzın kısılmasına yol açmaktaydı. Diğer taraftan, Türkiye'nin ihraç ettiği mahsullerin bu dönemde gösterdiği gelişmenin de ayrıca üzerinde durulmak gerekir. Türkiye'nin ihraç ettiği mahsullerin bir kısmının talebi endojendir, diğer bir deyişle ihraç edilebilen miktar iç piyasadaki talep artışının ters fonksiyonudur. Böylece, iç piyasada gerçek gelir ve nakdî talep artışı bu mahsullerin bir kısmını iç piyasaya döndürerek ihraç edilebilir istihsal fazlasını azaltmıştır. İhraç edilen ziraî mahsuller ve madenlerin bir kısmının ise talebi egzodendir, diğer bir deyişle ihraç fiatları ve ihraç edilebilen miktar dış piyasalardaki talebin seviyesine ve elâstikiyetine bağlıdır. Açık bütçe siyaseti iç piyasada nakdî talebi ve dolayısıyla fiatları yükseltmiş; enflasyonun etkisiyle gerçekte dış kıymeti düşen Türk parası ise eski kur üzerinden ve dolayısıyla fazla yüksek bir kıymette muhafaza devam edilmiştir. Bu olay, rakip memleket mahsulleri karşısında Türkiye'nin rekabet imkânlarını, çoğu mahsullere ihracat primleri verilmeğe başlanmasına rağmen, zayıflatmıştır. 1954 yılından itibaren Türk parasının dış kıymeti düşürülünceye kadar ihracat kıymetinin düşmesi bu gerçeklerle açıklanabilir⁸.

Tablo VII'de görüldüğü gibi 1954 - 59 yılları arasında ithalâtın kısılması dış ticaret açığını önemli derecede azaltabilmiştir. Ancak, ihracattaki azalışın yol açtığı talep azalışına nazaran ithalâttaki azalışın yolaçtığı arz azalışının daha kuvvetli olması iç piyasada arzın daralma sebeplerinden birini teşkil etmiştir. İthalât tahditleri dolayısıyla iç piyasada arzı daralan ise özellikle istihlâk malları

8) İthal kıymeti yükselirken ihracat kıymetinin azalmasından bahsedilirken 1953 - 60 yılları arasında dış ticaret mübadele hadlerinin devamlı bir şekilde Türkiye aleyhine döndüğünü belirtmek de yerinde olacaktır. (1953 = 100) kabul edilirse, ithal malları fiyat endeksinin 1960'da 115'e yükselmesine karşılık ihraç malları fiyat endeksi 93'e inmiştir. Böylece, yedi yıl zarfında dış ticaret mübadele haddi 100'den 81'e düşerek Türkiye'nin 19 puan kaybetmesiyle sonuçlanmıştır.

İhracat kıymeti üzerinde menfî etkisi olan diğer bir olay ilerde açıklanacağı gibi, 1954'den sonra hububat ihracatının düşmüş olmasıdır. 1951 - 53 yılları arasında hububat istihsalinin kaydettiği sür'atli artış bu mahsullerin geniş çapta ihracını mümkün kılarak ihracat gelirini yükseltmiştir. Oysa, hububat istihsalinin 1954'den sonra beklenen seviyeye erişememesi, bu kaynaktan büyük çapta döviz sağlama imkânlarını ortadan kaldırmıştır.

olmuştur (Tablo IX). Nitekim, 1952'de 343 milyon TL civarında olan istihlâk malları ithâl kıymeti 1955'de 204 milyon TL'ye, 1958'de ise 108 milyon TL'ye düşmüştür. İthâl edilen istihlâk malları esas itibarile mamul sınaî mallar olup, iç piyasada bunları tam ikame edecek mallar mevcut bulunmamaktadır. İthâl edilen istihlâk mallarının eski seviyesinin 1/3 üne düşmesi ve yerli imalât sanayiinin bunları ikame edecek malları aynı fiat seviyesinde arzedecek yeterlikte olmaması talebi iç piyasadaki zayıf ikame mallarına döndürmüş ve mamul madde fiatlarını süratle yükseltmiştir. Gerçekten, ithal mallarının karşılıyamadığı talep fazlasının iç mamullere yönelmesi, imalât sanayiinin kaydettiği sür'atli fiat artışları yanında, dış rekabetin ortadan kalkması veya zayıflamasını takiben imalât sanayiinin millî gelirdeki nisbî öneminin artmasını da açıklamaktadır. Şurası da ilgi çekicidir ki, 1953'den itibaren ithal edilen mamul istihlâk mallarındaki devamlı azalışa paralel olarak 1956'ya kadar yatırımların imalât sanayii sâfi hasılasına oranı yükseldiği gibi, toplam imalât sanayii içinde küçük sanayiın payı da yükselme eğilimi göstermiştir. Ayrıca 1956'dan sonra, döviz sıkıntısı sadece istihlâk malları değil fakat aynı zamanda ithal edilen makine ve teçhizatın da kısılmas ile sonuçlanmıştır (Tablo IX).

(Tablo IX) da ithal eşyasını milyon TL olarak bellibaşlı gruplar itibarile, (Tablo X) da da imalât sanayii ile ilgili önemli göstergeleri takip edebiliriz. Tablo X'da görüldüğü gibi, yerli sınaî mamullerin fiatlarında dış ticaret sıkıntısını takiben gözlenilen artış, bu sektörde kâr bekleyişlerini yükseltmek suretile yatırımların sektör sâfi hasılasına oranını artırmıştır. Ne var ki, fiat artışları imalât sanayiinde kâr bekleyişlerini yükseltirken, döviz sıkıntısının makine ve teçhizat ithalinin de kısılmasına yolaçtığı 1956 - 58 yılları arasında yatırım oranı da devamlı olarak düşmüştür. Bu düşüş sadece fizikî olarak kapital eşyası miktarının azalmasına değil, aynı zamanda yatırımların rizikosunun yükselmesine de atfedilebilir. Ayrıca rizikonun yükselmesi, sınaî yatırımlarda riziko primi çıktık-tan sonraki kâr bekleyişlerini azaltırken, ithal edilen mallar üzerindeki spekülâtif muamelelerden beklenen kâr ümitleri sür'atle yükselmiştir. Dış ticaret tahditleri ekonomiye düzenli bir şekilde dışardan hammadde, yedek parça akımını önlediği için, imalât sanayii sık sık atıl kapasite ve işsizliğe sahne olmuş; ve bu olay fiatlardaki şiddetli yükselişle beraber gitmiştir. İşte rizikonun yükselmesi ile kâr bekleyişleri ve dolayısıyla imalât sanayiindeki yatırım oranı

düşerken sınaî mamul fiyatları spekülâtif faaliyetlerle daha da kuvvetlenerek yükselme eğiliminde devam etmiştir⁹⁾.

TABLO : X

İmalât sanayiindeki gelişme ile ilgili göstergeler

(%)

Yıllar	<i>İmalât sanayiinde</i>	<i>İmalât sanayiinin milli</i>		<i>İmalât sanayii</i>
	<i>ilâve edilen</i> <i>sâfi hasılanın</i> <i>oranı olarak</i> <i>yatırımlar</i>	<i>gelirdeki nisbi payı</i> <i>(1948 faktör</i> <i>fiatlarıyla)</i>	<i>Cari</i> <i>fiatlarla</i>	<i>çinde küçük</i> <i>işletmenin</i> <i>nisbi payı</i>
1950	10.7	9.8	10.7	48
1951	140	9.1	10.1	46
1952	11.1	8.9	10.3	41
1953	17.8	8.8	10.9	41
1954	19.3	10.4	13.5	45
1955	19.9	10.0	12.5	44
1956	23.7	9.8	14.0	47
1957	12.2	9.8	14.3	43
1958	11.3	9.2	14.3	41
1959	8.3	9.2	13.4	—
1960	—	9.3	13.7	—

Kaynak : Aylık İstatistik Bülteni No. 73, S. 137, No. 82, 83-84, S. 179, Ankara. Tablodaki birinci sütun devlet teşebbüsleri ve 10 veya daha fazla işçi çalıştıran ve/veya 10 H.P. den fazla muharrir kuvvet kullanan özel teşebbüslerde yapılan yatırımları göstermektedir. İkinci sütun imalât sanayiinin milli gelirdeki nisbi payını sabit ve cari fiatlar itibarile vermektedir. Üçüncü sütun milli gelir hesabında toplam imalât sanayiinin sâfi hasılası ile tablonun birinci sütununda incelenen büyük teşebbüslerin sâfi hasılası arasındaki fark olarak hesaplanmıştır. Bu fark, yukarda belirtilen kıstasa göre büyük olmayan işletmelerde yaratılan sâfi hasılayı vermektedir.

9) Emtea spekülâsyonunun ödünç verilebilir fonlar talebinj yükseltmek suretile faiz hadlerinde de bir yükselmeye yol açması, yatırımlardaki kâr bekleşileri üzerinde diğer bir menfi etken oldu.

TABLO : XI

*Başlıca ihraç mallarının yıllık istihsal ve ihraç miktarları ile
ihraç edilmeyen miktarları*

(000 metrik ton)
Yıllar

Mahsuller		1949-51	1952-54	1955-57	1958	1959	1960
Tütün	a	94.0	103.9	119.9	115.3	129.4	135.1
	b	62.7	64.3	69.7	56.1	66.8	58.0
	c	31.3	39.6	50.2	59.2	62.6	77.1
	d	%33.3	%38.1	%41.9	%51.3	%48.4	%57.1
Pamuk (lif)	a	124.2	148.7	183.5	180.0	195.0	175.5
	b	55.6	77.0	49.0	37.3	104.3	85.7
	c	68.6	71.0	133.6	142.7	90.7	89.8
	d	%55.7	%48.2	%72.8	%79.3	%46.5	%51.2
Kuru yemiş	b	116.5	98.4	105.8	103.7	132.8	168.6
Madencilik	a	6447.0	8505.0	10806.0	11887.0	11659.0	11614.0
	b	463.3	792.4	1098.1	931.5	651.0	1044.7
	c	5983.7	7712.6	9707.9	10955.5	11008.0	10569.3
	d	%92.8	%90.7	%89.8	%92.2	%94.4	%91.0
Yün, kıl ve yapağı	a	46.7	52.9	56.7	61.7	67.3	67.5
	b	6.7	4.5	4.5	3.8	14.0	10.7
	c	40.0	48.4	52.2	57.9	53.3	56.8
	d	%85.7	%91.5	%92.1	%93.8	%79.2	%84.1
Bakliyat	a	369.0	466.2	486.3	562.8	589.2	632.4
	b	44.0	19.3	3.9	17.5	53.5	58.0
	c	325.0	446.9	482.4	545.3	535.7	574.4
	d	%88.1	%95.9	%99.2	%96.9	%90.9	%90.8
Yağlı tohumlar	a	405.0	498.7	507.7	546.9	577.4	552.0
	b	54.2	49.7	9.5	10.2	59.4	32.2
	c	350.8	449.0	498.2	536.7	518.0	
	d	%86.6	%90.0	%98.1	%98.1	%89.7	%94.2

Kaynak : «İktisadi Rapor 1961», Türkiye Odalar Birliği, Ankara 1961, s. 65, «Aylık İstatistik Bülteni», I. U. M., No. 91, Ankara 1961 ve İstatistik Yıllığı 1959, I. U. M. Ankara 1961.

- Yıllık istihsal miktarı,
- İhraç edilen miktar,
- İhraç edilmeyen miktar,
- İstihsalin yüzdesi olarak ihraç edilmeyen miktar.

İmalât sanayiindeki gelişme ile ilgili olarak dikkati çeken bir olay da küçük sanayiın toplam imalât sanayii içindeki payının değişmesidir. Bu pay bir taraftan dış ticaret gelişmelerinin etkisi altında kalmış bir taraftan da imalât sanayiinin millî gelir içindeki payını etkilemiştir. Gerçekten, (Tablo X) liberasyon döneminde, küçük sanayiın nisbî payının % 48'den % 41'e düştüğünü göstermektedir. Diğer bir deyişle, liberasyon döneminde imalât sanayiinin millî gelir içindeki payının azalmasında küçük teşebbüsün piyasadan çekilmesi bir rol oynamıştır. Aksine, 1954'den itibaren kendisini hissettirmeğe başlayan dış ticaret sıkıntıları, küçük sanayiın nisbî payının yükselmesinden de anlaşılacağı gibi, küçük teşebbüslerde imalâtı 1958'deki istikrar politikasına kadar özellikle teşvik etmiştir. Böylece, elde mevcut veriler sadece (ister özel ister devlete ait olsun) büyük teşebbüslerdeki yatırım oranının değil fakat aynı zamanda küçük sanayideki gelişmelerin de dış ticaretle ilgili faktörlerin önemli nisbette etkisi altında kaldığını ortaya koymaktadır. Ne var ki, küçük teşebbüste istihsal çok daha hassas gözükmektedir : çoğu zaman yüksek ve sür'atle yükselen marjinal ve ortalama maliyet eğrileriyle çalışıyor¹⁰ olmaları dolayısıyla, yabancı rekabet karşısında kolayca piyasadan çekilmekte, rekabet eksikliğinden de faydalanmaktadır.

Şimdi, kısaca talebi egzojen olan tarım mahsulleri ve madenlerin enflasyon içinde ihracatının gösterdiği gelişme üzerinde duralım. Daha önce de belirttiğimiz gibi, enflasyon bu malların ihraç imkânlarını menfi şekilde etkiliyerek ihracat imkânlarını daraltmıştır. Tütün, kuru yemiş ve (bir dereceye kadar) pamuk talebi egzojen olan mahsullerdir ve beraberce toplam ihracat kıymetinin ortalama % 50'sini sağlamaktadır. Enflasyonun iç fiatları yükselterek, dış kıymeti aşırı yüksek tutulan Türk parası ile beraber bu mahsullerin ihracını çok güçleştirdiği Tablo XI'den kolayca takip edilebilir. Sözkonusu tarım mahsullerinin istihsal miktarları küçümsenemeyecek artışlar gösterdiği halde, 1953-58 yılları arasında iç istihsalin bir oranı olarak ihraç edilmeyen miktarlar devamlı yükselme göstermiştir. Şurası da dikkati çekmektedir ki, 1958'de yapılan devaluasyonu takiben 1959'da bu oran azalmış, fakat iç piyasadaki fiat artışlarını takiben devaluasyonun olumlu et-

10) Küçük teşebbüsün, vergi kanunlarındaki son değişikliğe kadar gelir ve muamele vergilerinden muaf tutulması ve sosyal sigortanın bazı şartlar altında kapsamı dışında kalması, yüksek maliyetlere rağmen büyük teşebbüsle rekabet etmesine imkân vermiştir.

kisi 1960'da bir dereceye kadar tükenmiştir. 1960'da ihraç edilen miktarları artmaya devam eden madenler, bakliyat ve kuru yemiş dışındaki ihraç kalemleri - tütün, pamuk, yağlı tohumlar, yün - kıl - yapağı - bakımından aynı olumlu etki 1960'da da devam edememiştir.

Böylece, önemli nisbette enflasyona atfedebileceğimiz dış ticaret tıkanıklığının çok yönlü bir etkisi ortaya çıkmaktadır : bir taraftan, imalât sanayiinde yatırım oranı ve büyüme oranı üzerinde olumsuz bir etki yaratmış, bir taraftan da tarım mahsullerinin ihraç imkânlarını sınırlıyarak stokların birikmesine yolaçmıştır. 1954'den itibaren tarımsal istihsalin ümit edilen seviyelere ulaşmamasının, ithalâtın daralması ve iç piyasada fiat artışlarının sür'atlenmesinde önemli bir payı olduğunu belirtmiştik. Ne var ki, fiat artışları diğer tarım mahsullerinin ihracını da zorlaştırmış ve Türkiye'nin bir çıkmaza sürüklenmesine yolaçmıştır.

C) Atıl haynaklar ve hava şartlarının etkisi :

Tekrar hatırlatalım ki, imalât sanayii ile beraber tarım Türkiye ekonomisinin büyüme hızı düşük sektörünü teşkil etmektedir ve her ne kadar, 1956'ya kadar tarımsal fiatlar diğer fiatları geriden takip etmişse de, 1957'den itibaren, imalât sektörü fiatları dışında, diğer bütün fiatlara önderlik etmiştir.

Tarım, gerek tek başına ekonominin en önemli sektörünü teşkil etmesi gerekse başlıca ihraç mallarını sağlaması dolayısıyla diğer sektörler üzerinde iki yönlü bir etki yaratmaktadır. Bir taraftan, tarımsal istihsalin artması iç piyasayı genişletmekte, bir taraftan da ihraç edilebilir istihsal fazlasını büyütürken kapital eşyası ithalini kolaylaştırmaktadır, diğer bir deyişle diğer sektörlerdeki yatırımları finanse etmektedir. Tarım sektörünün bu iki yönlü önemi dolayısıyla ki, bu sektörde istihsalin yavaş bir tempo ile artması imalât sanayiine nazaran çok daha derin etki yaratmaktadır. Gerçekten, 1958'den sonraki yıllarda bu sektörde istihsalin duraklaması, ilerki yıllarda da devam ettiği takdirde ekonominin büyümesini engelliyen bir faktör olarak karşımıza çıkacaktır.

Atıl toprak kaynaklarının, 1950 - 53 yılları arasında tarımsal istihsalin gösterdiği yüksek elâstikiyette büyük payı vardır; tarımsal istihsal bu dönemde ekilen toprak yüzölçümüyle aşağı yukarı aynı oranda artmıştır. Bu yüksek elâstikiyet ise, gerek iç piyasada tarımsal arzı bollaştırmak gerekse ihraç edilebilir fazlayı yükselterek

iç piyasada mamul malları bollaştırmak suretile genel fiat seviyesindeki artışları makul hadlerde tutabilmiştir. Bu dönemde, toplam özel yatırımlardaki artış ise nüfus başına gerçek gelirdeki sür'atli artış, kapital eşyası ithalindeki kolaylıklar ve genel bir iyimserliğe yolaçan iktisadî istikrarla izah edilebilir. Şurası da ilgi çekicidir ki, atıl toprak kaynaklarının mevcudiyeti bu gelişmede çok önemli bir rol oynamıştır. Ayrıca, bu dönemde çok elverişli giden hava şartlarının etkisi de unutulmamalıdır ¹¹.

1953-56 yılları arasında ekilişler % 10 kadar arttığı halde tarımsal istihsal 1953'deki seviyesine ancak 1957'de varabilmiştir. Kuru-tarım metoduyla yapılan hububat istihsalinin hava şartlarının kuvvetle etkisi altında kalması dolayısıyla bu dönemde hava şartlarının elverişli gitmemesinin bu gelişmede çok önemli bir payı vardır. Bunun sonucu olarak hububatın ihraç edilememesi döviz gelirini azaltarak ithal tahditlerini şiddetlendirmiştir. Diğer bir deyişle, 1950 - 53 döneminde ekonomik durum, atıl toprak kaynakları ve elverişli hava şartları olumlu yönde etkiledikleri gibi, 1954'den sonraki güçlüklerin başlamasında tedricen atıl toprakların tükenmesi ve hava şartlarının köyü gitmesinin de menfi bir etkisi olmuştur.

Ekilebilir toprakların büyük bir kısmı ekilişe açıldığı için, 1956 - 59 yılları arasında ekilişlerdeki genişleme hızı daha da azalmış ve sözkonusu yıllar arasında ancak % 3 oranında artabilmiştir. Eğer hava şartları dolayısıyla mahsuldeki yıllık değişimleri bir tarafa bırakırsak, 1953 - 59 yılları arasında tarımsal istihsal artışı % 20 kadardır ve istihsalin artış oranı ekilişlerin artış oranına eşittir. Bu artış, nüfus ve gerçek gelir artışı dolayısıyla iç piyasada yükselen talebi aynı fiat seviyesinde karşılamaya yetmediği için talebi endojen olan (hububat gibi) mahsuller iç piyasada istihlâk edilmek üzere ihraç edilemez hale gelmiştir.

Ekilişler genişledikçe, daha düşük nitelikteki toprakların da istihsale açıldığında şüphe yoktur. Bundan başka, büyük bir ihtimalle, tarım sektörüne yapılan yatırımların oranındaki azalış dönemin ikinci yarısında da devam etmiştir. Her ne kadar, aynı süre zarfında faal tarımsal nüfus birkaç milyonluk artış göstermişse de, yatırımlarda ve/veya ekilişe açılan topraklarda buna paralel bir artış olmadıkça, tarımsal istihsalde büyük bir artış bekelenemiye-

11) G. Brandow 1953 yılında hububatta hektar başına verimdeki 1948 yılına nazaran sağlanan artışın % 10'unu hava şartlarıyla izah etmektedir. W. H. Nicholls «Investment in Agriculture in Underdeveloped Countries - A Case Study, Turkey» American Economic Review, Mayıs 1955.

ceği açıktır. Esasen, işgücünün marjinal produktivitesinin tarım sektöründe çok küçük olması, diğer istihsal faktörlerinin artış hızı yavaşladığı hallerde, işgücünün artış hızı yükselse de, istihsal artışı yerine gizli işsizliğin genişlemesine yolaçmaktadır. Gerçekten 1950'nin ikinci yarısından sonra köyden şehre akımın hızlanması, sür'atli bir nüfus artışı ve işgücünü istihsalde tamamlayıcı mahiyetteki istihsal faktörlerindeki artışın yavaşlaması dolayısıyla tarım sektöründe ekonomik şartların kötüleştiğine bir işaret sayılabilir¹².

Tarım sektörünün nisbî fiyatlarındaki yükseliş istihsal artışının durakladığı ve Türk parasının devalue edildiği 1958 yılından sonraki döneme rastlamaktadır. Son yıllarda Türkiye eskiden ithal etmediği birçok tarımsal mahsulleri ithal etmek zorunda kalmıştır. Hububat, yağlı tohumlar ve hayvanî mahsullerin bir kısmının halâ ihraç edilebilmesi ise ABD'den «Tarım Mahsulleri Fazlası Yardımı» programı altında bu mahsullerin ithal edilmesi sayesinde mümkün olabilmektedir. Sür'atli nüfus artışı devam ederken, tarımsal istihsal düşük yatırım oranı ve tükenen atıl toprak kaynakları dolayısıyla, duraklama gösterirse, Türkiye'de ekonomik şartların sür'atle iyileşmesini beklemek biraz fazla iyimserlik olacaktır.

Böylece, her ne kadar dönemin başında atıl toprak kaynaklarının mevcudiyeti ekonomik gelişmeye hız veren bir muharrik kuvvet rolünü oynamışsa da, tükenmesiyle tarım sektörünün ekonomide bir «dar boğaz» haline gelmesinin başlıca sebeplerinden biri olmuştur.

III — Özel Etkilerin Ekonomik Analiz ve Ekonomi Politikası Yönünden Önemi

Buraya kadar sektörlerin arz elâstikiyeti üzerinde özel etkilerin önemini incelemiş bulunuyoruz. Şöyle ki : özel ve kamu yatırımlarının dağılımı, dış ticaret, atıl kaynaklar ve hava şartları 1950 - 60 döneminde Türkiye millî gelirinun terkininin değişmesi ve sektörlerin nisbî fiyatlarının değişmesinde büyük bir rol oynamıştır. Bununla beraber, enflasyonist fiyat artışlarının gerek özel yatırımların dağılımının değişmesinin gerekse dış ticaret tıkanıklığının baş suçlusu olduğu buraya kadarki tahlillerimizde açıkça ortaya çıkmış bulunmaktadır.

12) Bu konuda bak: Gülten Kazgan, «Şehirlere Akım ve İktisadî Değişme», İktisat Fakültesi Mecmuası, cilt XVIII, sayı 1-4.

Burada önemle üzerinde durmamız gereken bir nokta da şudur : genellikle enflasyonist yatırım finansmanı metoduna atfedilen sür'atli fiat artışından sadece bu finansman metodu suçlu sayılmamalıdır; zira, aynı zamanda çeşitli istihsal sektörleri arasında yatırımların dağılışı ve sektörlerin kapital entansitesi de fiat artışlarını sür'atlendiren bir faktör olarak karşımıza çıkmaktadır. Nitekim, kamu yatırımlarının dolaylı müstahsiliyeti ve uzun olgunlaşma dönemleri gözönünde tutulduğunda bu nokta daha iyi anlaşılabilir.

Enflasyonla finanse edilen kamu yatırımlarının dolaylı müstahsiliyeti ve uzun olgunlaşma dönemleri, diğer istihsal sektörlerinde atıl kapasite bulunmaması veya atıl kapasitenin çok mahdut olması karşısında kuvvetli bir enflasyonist etki yaratmıştır. Eğer, aksine, kamu yatırımlarının bir kısmı kapital entansitesi düşük ve doğrudan doğruya müstahsil olan, olgunlaşma dönemleri kısa istihsal sektörlerine yapılmış olsaydı, fiat artışları kısa bir süre sonra piyasaya gelen mal miktarının artmasını takiben önlenmiş olabilirdi. Oysa, ele alınan dönemde iktisat politikası bu gerçeği ihmal etmiş ve yatırımların enflasyonist finansman metodu kadar, çeşitli istihsal sektörleri arasındaki dağılışı da fiat artışlarını hızlandırıcı bir rol oynamıştır¹³.

Aynı gerçek özel yatırımlar bakımından da varittir : etüdün daha önceki bölümlerinde belirtildiği gibi, genel fiat seviyesindeki yükselme ve dış ticaret tıkanıklığı, mübadele hadlerinin tarım sektörü aleyhine dönmesi gibi olaylar, özel yatırımların artan bir oranının gayrimüstahsil veya ancak dolaylı yolla müstahsil olabilen, kapital entansitesi çok yüksek meskenler sektörüne yönelmesile sonuçlanmıştır. Aynı faktörler, herhalde, toplam yatırımlar içinde özel yatırımların nisbî payının azalmasında da etkili olmuştur. Diğer taraftan, yapılan meskenlerin dolaylı yolla dahi müstahsil olmadığı iddia edilebilir : zira, mesken sektöründeki genişleme çok kötü mesken şartları altında yaşayan köylü ve işçi sınıfının yaşama şartlarını ıslah değil, fakat esasen oldukça yüksek bir yaşama seviyesine erişmiş orta ve yüksek gelirli sınıfların yaşama şartlarını daha da iyileştirmek gayesine yönelmiştir. Bu gayrimüstahsil yatırım alanında da yatırımların büyük kısmı itibarile kredi genişlemesile finanse edilmiş olmasının fiat artışlarını hızlandırmadaki payı küçümsenemez.

13) A. W. Lewis, «The Theory of Economic Growth», London 1955, s. 217.

Gerek doğrudan doğruya müstahsil olmaları dolayısıyla yatırımın yapıldığı dönemle nihai mamulün piyasaya çıktığı dönem arasındaki sürenin kısalığı gerekse nisbeten daha düşük bir kapital entansitesi göstermelerinden ötürü, tarım ve imalat sanayii sektörlerinin ihmal edilmesinin enflasyonist finansman metodlarının sonuçlarını şiddetlendirdiğini söylemekte fazla hatâ olmasa gerekir¹⁴. Türkiye'nin 1950 - 60 döneminde geçirdiği deneme, olgunlaşma süresi uzun ve dolaylı müstahsiliyeti olan sektörlerde yatırımların enflasyonla finanse edilmesinin tehlikelerini açıkça ortaya koymaktadır.

Devlet, özel yatırımları doğrudan doğruya müstahsil olan sektörlerle yönelmeyi hedef tutan selektif bir ekonomi politikası gütmüş olsaydı ve kamu yatırımlarının büyükçe bir kısmı bu sektörlerle yapılıyorsa, enflasyonist finansman metodunun yolaçtığı fiyat artışlarının piyasada malların bollaşmasını takiben önlenmesi, dış ticaret tıkanıklıklarının aynı şiddette görülmemesi mümkün olabilirdi. Bundan başka, ulaştırma sistemi ve diğer bazı sosyal sermaye tesislerinde ortaya çıkan atıl kapasiteye de yer verilmemiş olurdu.

Türkiye ekonomisinin 1950 - 60 döneminde geçirdiği deneme üzerinde yaptığımız bu kısa inceleme bazı gerçekleri ortaya koymaktadır. Şöyle ki : strüktürel değişme gösteren geri kalmış bir ekonomide çeşitli etkiler - ki bunlar çoğu itibarile ekonomik sisteme egzogen mahiyettedir - altında kalan sektörlerin arz elâstikiyeti genel fiyat seviyesi yükselişlerini izah bakımından moneter talep genişlemesi kadar önemli olabilir. Diğer taraftan, eğer iç piyasadaki enflasyonist fiyat artışları dış ticaret sıkıntılarına yolaçmışsa, bunun tam aksi de varit olmuştur : yani' dış ticaret tıkanıklığı da enflasyonist fiyat artışlarını şiddetlendirmek yönünde bir etki yaratmıştır. Bu sonuncu gerçek bize, geri kalmış bir ekonomide ithalat ve ihracatın iç piyasa üzerindeki etkisinin ileri bir sanayi memleketinden oldukça farklı olduğunu göstermektedir. İktisadî tahlilde, ihracattaki azalışın ekonomi üzerinde depresif bir etkisi olduğu kabul edilir. Türk denemesiye bize, geri kalmış bir ekonomide, döviz

14) Nitekim, Birinci Beş Yıllık Plânda (1963-67) döneminde tarım ve imalat sanayiine yapılan yatırımların toplam yatırımlar içinde kapsadığı oranın % 35'e çıkacağıının öngörülmesi, iktisat politikasının doğrudan doğruya müstahsil olan alanlardaki ihmalini önümüzdeki dönemde tashih etmek şeklinde yorumlanabilir. DPT, «Kalkınma Plâni, Birinci Beş Yıl (1963-67)» Ankara, 1963, s. 138.

rezervlerinin zayıflığı dolayısıyla ihracat azaldığı hallerde ithalâtı da kısmanın gerekeceğini göstermektedir. Diğer taraftan, iç piyasada ithal mallarını ikame imkânının bulunmaması ise arzı talepten daha fazla sınırlamakta ve bu da enflasyonu hızlandırmaktadır¹⁵.

Bundan başka, tabiidir ki, ekonomi yatırım için kapital malı ithal ettiği hallerde, ithalâtteki artışın etkisi depressif olmayıp, aksine ekonomiye hız verici mahiyettedir. İthalâtın tahdidi ise bir taraftan kapital malı ithalini güçleştirmek bir taraftan yedek parça, hammadde vs... bulunmasını zorlaştırarak atıl kapasiteye yönlendirmek suretile sınırlı yatırımlarda kârlılığı düşürüp rizikoyu yükseltirken, emtea spekülasyonunu fevkalâde kârlı hale getirmektedir. Bu olay ise mevcut yatırımlarda atıl kapasiteye paralel olarak arzın daralmasının ve fiyatların yükselmesinin diğer bir kaynağı olabilmektedir. Fiyat seviyesindeki yükselme ise yatırımların dağılımını etkiliyerek, daha önce belirtildiği gibi, fiyat yükselişine yeni bir hız vermektedir.

Nihayet, atıl toprak kaynakları ve hava şartları gibi egzozjen faktörler tarımsal istihsalı ve bu sektörün ekonomik önemi dolayısıyla bütün ekonominin gidişini tâyinde büyük bir rol oynamaktadır. Bu arada şunu da belirtelim ki, geri kalmış ekonomilerin kalkınma plânlarında, ekonominin belirli bir gelişme hızı için gelecekteki tasarruf - yatırım ihtiyaçları tâyin edilirken yakın geçmişteki marjinal kapital/hasıla oranının esas alınması moda haline gelmiştir. Ancak, tarımsal istihsaldeki artış sür'atının, hiç olmazsa kısmen, atıl toprak kaynaklarının mevcudiyetile izah edilebildiği hallerde, geçmişteki trendin geleceğe teşmil edilmesinin doğru olmayacağı açıktır. Zira, atıl toprak kaynakları tükendiği hallerde bu oran değişeceği için, toprağı ikame edecek kapital yatırımları ve istihsal metodlarının değişmesi bakımından gerekli yatırımları da hesaba katmak gerekecektir.

Hava şartları gibi egzozjen bir faktörün ekonominin genel gidişi üzerindeki etkisi ise ayrıca düşünülmeğe değer bir mesele teşkil etmektedir. Elverişli hava şartları tarımsal mahsul arzını bollaştırmak ve kapital malı ithalini mümkün kılmak suretile genel ekonomik gidişe olumlu bir etki yapabileceği halde, kıt mahsul gerek iç piyasada mahsul arzını darlaştırmak gerekse ekonominin döviz rezervleri bulunmadığı hallerde ithal imkânlarını sınırlamak suretile

15) Dudley Seers, «An Approach to the Short-Period Analysis of Primary Producing Economies», Oxford Economic Papers, Şubat 1959.

enflasyonist fiat artışlarını şiddetlendirebilir. Bundan ötürü, Türkiye gibi tarım sektörünün çok büyük bir önem taşıdığı ve mahsulün geniş çapta hava şartlarının etkisi altında kaldığı ekonomilerde, iktisadî tahlil yaparken bu kaynaktan doğan arz değişmelerini gözönünde tutmak gerekmektedir.

Yukardaki tahlilden çıkarabileceğimiz sonuç şudur : genel fiat seviyesindeki artışlar Türkiye'de sadece devletin açık finansman metoduna değil fakat aynı zamanda çeşitli kaynaklardan arz miktarındaki değişmeler ve yatırımların kısa dönemde istihsalı artırma yeterliğinden uzak bulunmalarına da atfedilebilir. Eğer bu tahlil doğruysa, Türkiye'de enflasyonun niçin fasit bir daire haline geldiğini anlamak güç değildir.

IV — Sonuç

1960 - 60 döneminde Türkiye ekonomisindeki strüktürel değişme ile ilgili tahlilimiz gözlenen ekonomik gelişme modeli üzerinde belirli faktörlerin etkisini açıkça ortaya koymuş bulunmaktadır. Gerçekten, iktidarda bulunan siyasî partinin programı, atıl kaynakların bulunup bulunmaması, hava şartları dış yardım imkânları ve enflasyonist fiat artışları gibi olaylar millî gelirin terkiibindeki ve nisbî fiatlardaki değişmeyi önemli çapta etkilemiştir.

Diğer taraftan, bu olaylar, sadece ekonomik gelişmenin mahiyetine bir şekil vermekle kalmayıp, aynı zamanda iç piyasada arz miktarındaki değişmeleri de belirledikleri için fiat artışlarının şiddetini tâyinde de bir rol oynamıştır.

Geri kalmış bir ekonomide, gelişme modeli böylece, ekonominin içinde bulunduğu duruma göre pek özel mahiyetteki faktörlerin etkisi altında kalabilmektedir. Bu bakımdan, sektörlerin büyüme hızının sadece gelir elâstikiyetine ve artan randımanlar, teknik değişme gibi arzın bollaşmasını tâyin eden olaylara bağlı olarak değişeceğini söylemek bir hayli güçtür. Bununla beraber, incelemenin başında da açıkladığımız gibi, on yıllık dönemin, böyle bir tahlilden kesin sonuçlar çıkarabilmek için, çok kısa bir süre olduğunu da kabul etmek gerekir.